
BAROKNÍ ŠKOLNÍ HUMOR 17. A 18. STOLETÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Václav Bartůšek

Již od dávných dob si snažili lidé ulehčit životní úděl zdravým humorem, který je provázel takřka na každém kroku jejich života, pronikal i do všech jeho oblastí, náboženství nevyjímaje, a takto humorem protkaný svět Boha i člověka lidem hluboce zlidšťoval, a tudíž i přibližoval. Nejinak tomu bylo v barokní době, kdy probíhaly ve společnosti změny, které se často veselými nezдалy a mnohdy, vezmeme-li v úvahu situace od válek, konfesních sporů a robot až po drobná lidská příkoří, skutečně veselé nebyly. Přesto ovšem jakoby prameny rozporů i přívaly neštěstí a katastrof nevyplavily ani z tehdejších lidí to, co bylo pro celé lidské dění jednou z nejcharakterističtějších vlastností a co v nich neustále po svých předcích vedle dalších pozitivních i negativních znaků dědíme – humor. Je možné si ještě humor a veselost tehdejších lidí přiblížit, z jakého prostředí bychom si je měli vybrat a proč? Je tento humor ještě natolik blízký a svěží, že nás může znovu zhruba po třech stoletích oslovit, porozumíme mu ještě, či nás snad dokonce může také pobavit?

Nejvhodnější se mi zdá obrátit se do školy, kde se alespoň částečně stíraly sociální rozdíly mezi žáky a studenty tím, že chodili do stejné třídy. O tom, co se v českých barokních školách, zejména pak v gymnáziích dělo, jsme poměrně dobře informováni na základě pramenů, ať již uvádějí jména žáků nebo dokonce i informace o jejich prospěchu.¹ Podobná fakta se dozvídáme z analů jednotlivých řádových domů (kolejí a klášterů), při nichž školy byly většinou zřizovány, případně z dalších pramenů, které nás informují přímo (deníky, různé zápisky a vpisky, poznámky z vizitací) nebo nepřímo (obsahy školních dramát, literární díla tehdejších autorů).² Můžeme si tedy učinit představu o tom, jak určití žáci školu chápali a co si z míst, kde se vlastně poprvé střetli se základy tehdejší světové vzdělanosti a kultury, do svého dalšího života odnesli a kolik humoru nepřímo nabízeného v této vážně se tvářící instituci jim zůstalo pro další život. Přestože informací z tohoto směru je vlastně dost a není v silách několikačlenného kolektivu, natož pak jednotlivce, aby je všechny zachytil, jsou velmi kusé a roztroušené po pramenech v jednotlivých archivech, po odborné literatuře a dokonce i v literárních, dramatických a hudebních dílech, takže autor je někdy nucen použít i jakési modelové rekonstrukce.

Stejně jako v dnešní době se i v baroku školství dělilo do tří stupňů a již tehdy představovalo jistý organizovaný chaos, kde jednotliví uchazeči mohli získat vzdělání na základě sociálního postavení své rodiny (jiné nevolníci, jiné svobodní), příslušnosti k určité společenské skupině, bohatství a konečně i svého vlastního zájmu a uvážení. Čím vyšší byl stupeň školy, kterým se vzdělání uzavíralo, tím byl bohatší výběr jeho možných kombinací. Nelze ani zapomenout, že škola (byť i v té nejchabější a nejzaostalejší podobě) byla předstupněm pro vyučení, případně i jiné aktivity, které uváděly tehdejšího mladého člověka do životní praxe. Ani se sítí škol to nebylo tak špatné, jak se tradičně uvádělo v dřívější literatuře, která často připisuje její počátek až reformám královny Marie Terezie v sedmdesátých letech 18. století.³ Pro polovinu 18. století lze zhruba konstatovat, že v každé farnosti bývala alespoň jedna škola při faře. Ve větších městech existovaly někdy dokonce i dvě školy podobně jako i v některých městech (většinou s gymnázií), kde občas mohly působit, ovšem pouze v těch největších na krajské úrovni, i městské školy souměřitelné šířkou poskytovaného vzdělání s tehdejšími nižšími gymnázií. Praha se svými třemi, v některých obdobích i čtyřmi gymnázií s právem veřejnosti, s několika dalšími školami, které učily většinou na úrovni nižších gymnázií a specifickou sítí farních škol, zaujímal v systému tehdejšího základního a středního školství zvláštní postavení. Odmyslíme-li si školy židovského náboženství bylo tehdejší školství plně po ideologické stránce v rukou katolické církve. Hmotnou stránku nižšího a středního školství zajišťovaly příslušné obce, kde školy působily. V některých místech, především v severních Čechách vznikaly i dívčí školy.⁴ Zejména ve středním školství se tehdy angažovaly u nás církevní řády, z nichž nejznámější byli jezuité, kteří vyučovali na gymnáziích, dále pak piaristé, kteří se jako jediný církevní řád podíleli na chlapecké výuce v základních (elementárních) školách a potom premonstráti, kteří při svých klášterech zřizovali školy se světskými učiteli a sami vyučovali na gymnáziích.⁵ Výuka těchto řádů, z nichž jezuité a piaristé náleželi do skupiny řeholních kleriků, přesahovala i do oblastí vysokých škol, kde se na vzdělání mladých mužů, stejně jako v oblasti středního školství podíleli v menší míře i jiné řády, např. benediktini, cisterciáci, františkáni, bosí i obutí augustiniáni, minorité a pavlíni. Všechny církevní řády na našem území mívaly také svá interní řádová učiliště a studia a na mnohých z nich bylo takto možné získat i filozofické nebo teologické vzdělání, které tehdy vedle univerzity (tam se daly studovat ještě práva a medicína) poskytoval ještě arcibiskupský seminář.⁶ Do gymnaziální výuky se občas zapojovali i světszí kněží – kaplani z farností větších měst. Při piaristických gymnáziích a elementárních školách existovaly ještě aritmetické třídy, pro přípravu k praktickému životu, jakési předobrazy reálek nebo průmyslovek, které se postupně dostaly až na úroveň vyššího vzdělání v oblasti podvojného účetnictví, předepisovaného ve

2. polovině 18. století panovnicí Marií Terezií i úředníkům monarchie.⁷ Technické a dívčí školství patří zatím k nejméně prozkoumaným oblastem dějin pedagogiky raného novověku u nás. Kromě poznatků o počátcích pražské techniky, nebylo o těchto otázkách u nás téměř nic publikováno. Podobně kusé jsou i naše znalosti o podmínkách učení se nejrůznějším řemeslům a další zkoumání nabývání zkušeností v nejrůznějších jiných živnostech a oborech. V této oblasti se výsledky historických výzkumů zatím pohybují většinou v rovině regionálních studií a nikoliv historických syntéz.⁸

Jak vyplývá z tohoto přehledu, budeme se věnovat především gymnáziím a můžeme si vlastně na životě osobnosti gymnaziálního profesora, který se po studiu stane řeholním klerikem (nejspíše piaristou), ukázat, co mohl tehdejší člověk veselého zažít. Po pobytu doma asi do 5–7 let nastoupila většina chlapců do základní školy, nejčastěji při faře, kde byli zapsáni v matrice narozených, pokud se s rodiči neodstěhovali jinam. Jen menšinou se v některých městech naskytl možnost navštěvovat elementární piaristickou školu, kde dodržovali všude daleko pevnější režim. Zde se žáci naučili pochopitelně mnohem více než jinde ze základů latiny, náboženství i z ministrování bohoslužeb.⁹ Nelze ovšem říci, že všude, kde učili svěští učitelé, byla úroveň škol horší. Někteří z nich se zpravidla věnovali ještě hudbě, podobně jako církevní řády, které měly mezi členy zvláštní učitele hudby, jako např. piaristé. Často si sami vyučující dovedli udělat i svěží žert ze svého povolání, jako to např. vidíme u pražského kantora Šimona Brixioho (1693–1735). V mládí studoval na právnické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze a své děti, máme na mysli jeho syna Františka Xavera Brixioho (1732–1771) později vynikajícího skladatele a mistra varhanní hudby, nechal studovat u piaristů. Oba hudebníci Brixiové otec i syn byli autory kantorských oper.¹⁰

Otec Šimon v půvabné opeře, která byla ztracena a zase znovu objevena, nazvané „Jak rak vodí ráčata, aneb Hudební zobrazení kantora, jak učí žáky slabikovat“, ukazuje jakýsi ideální obrázek z barokní školy, kde učitel na větě „Conturbantur Constantinopolitani innumerabilibus sollicitudinibus.“ cvičí se žáky základní pravidla latinské výslovnosti. I když je občas častuje různými nadávkami (největší frekvenci má zde zejména označení osel) a nutí je větu neustále opakovat, přesto ho žáci mají rádi. Nakonec obtížnou látku dobře zvládnou a spokojený učitel jim radí, jak se mají chovat při cestě ze školy (nepřít na ulici, nekřičet před kostelem) a důrazně jim připomíná, aby si opakovali učivo doma před rodiči, pozdravovali je a nezapomněli připomenout, že mají přinést do školy co nejvyšší sobotales, aby je za to mohl naučit něco nadprůměrného.

Od Františka Xavera Brixiho, který byl studentem piaristického gymnázia v Kosmonosech u Mladé Boleslavi, známe dvě školní opery.¹¹ První „Erat unum cantor bonus“ zobrazuje opět učitele větší elementární školy na velké vesnici nebo spíše ve městě, protože si učitel mohl dovolit mít pomocníka. Toho spolu se svým žákem učí, jak se sám domníval, tehdejší světové moudrosti a předvádí i své hudební umění a zpěv. Pan učitel Punčocha, tak se pravděpodobně hlavní hrdina jmenuje, učí i zde žáky základům hudební stupnice, kterou různě převrací a obměňuje, s přívalem nadávek i sebechvály. Vzhledem k tomu, že přednáší i o filozofech, chtěl by být promován doktorem a kvůli svým hudebním „kvalitám“ by si přál být povýšen od císaře na dvorního hudebníka. Avšak pomocník si ho srovnává s kantorem z vesničky, kde on sám chodil do školy a veliký rozdíl neshledává. Celá opera ovšem vedle komického nádechu vyznívá i pozitivně, když učitel udílí akademický grad svému pomocníkovi i žáku.¹² Druhá opera „Luridi scholares“ je již z prostředí gymnázia.¹³ Jeden z jejích hrdinů, třídní profesor, který býval zpravidla jediným vyučujícím pro dvě po sobě následující třídy, potřebuje něco zařídit a ponechává žáky ve třídě, aby se chvíli učili sami. Ti pochopitelně místo studia hrají karty, což bylo na piaristických gymnáziích a v klášterních školách vůbec velmi přísně zakázáno.¹⁴ Profesor se náhle vrátí, studenty přistihne při hře a udílí tresty (klečení „na hanbě“ apod.) a žáci ho prosí o jejich zmírnění. Obě opery získaly velikou popularitu nejen v Čechách, ale dokonce i v sousedních zemích.¹⁵

Na gymnáziích byli studenti zřejmě omezováni po celou dobu studia nej-různějšími nařízeními, i když se asi jiné zákazy týkaly starších studentů, jiné mladších nebo alumnů v seminářích.¹⁶ Zde to byla na příklad i různá ustanovení, která usnadňovala vychovatelům jejich práci a starost o bezpečnost žáků. V premonstrátském klášteře v Želivě měli studenti přísně zakázáno chodit k řece (Želivce) zejména v zimě a na se klouzat.¹⁷ Během studia se většina žáků a studentů ovšem řídila určitými zvyklostmi, které vyplývaly nejen z ustanovení tehdejších školních pravidel a řádů, ale byly i návyky a zvyky, které se staly nepsanou součástí studentského života. A právě proti jejich nevázanému veselí mnohá přísná ustanovení církevních škol směřovala a často zašla tak daleko, že upravovala podmínky, kdy studenti mohli mluvit s blízkými příbuznými a nesměli např. bez doprovodu učitelů nebo řeholníků do města. Také návštěvy v seminářích a prostorách, kde studenti bydlili, se pochopitelně nemohly konat bez svolení rektora příslušné koleje.¹⁸ Vedle již zmíněného hraní karet se pochopitelně velmi přísně zakazovalo studentům, stejně jako jejich řádovým učitelům (pod hrozbou přísných řádových trestů), pití, násilné a neskromné vystupování na veřejnosti, přílišná náklonnost k dívkám, zejména psaní milostných dopisů. Na lásku měl student jistě dost času po skončení studií. Teprve po skončení škol měl mladý muž, pokud dospěl do příslušných let, přemýšlet o tom, zda

dá přednost lásce božské před světskou. Všichni studenti měli řádně studovat, zúčastňovat se (i jako ministranti nebo zpěvácci na kůru) bohoslužeb a svým bezúhonným a zbožným životem jít příkladem mladším žákům.¹⁹

V řádném studentském životě neměly mít místo ani studentské zvyky, které často zakazovaly různé školní kontroly a vizitace. Ne ovšem všechny mohly vizitace podchytit. Protože k vizitacím docházelo koncem jara a začátkem léta, bývalo jedním z nejčastěji zakazovaných zvyků stavění májí, o němž máme např. informace z roku 1736 z Litomyšle nebo v roce 1740 z Benešova u Prahy.²⁰ Řádoví představení měli obavy, že studenti přijdou do styku s prostým lidem, který byl, jak víme např. z ukázek vystupování sedláků v různých lidových komediích a i dobové literární (např. homiletické) dramatické a operní tvorbě, považován za hrubý až barbarský element.²¹ Na druhé straně můžeme i v poddanských městech, kde působila gymnázia (zejména piaristická), najít i mezi bohatšími řemeslníky měšťany s latinským vzděláním a nebývalo výjimkou, když purkmistr nebo některý z konšelů, který byl původním povoláním například řezník, vítal ve městě svoji vrchnost nebo jejího zástupce latinským proslovem.

Mnozí z těchto měšťanů posílali své syny na studia, buď aby se uplatnili v životě po získání vysokoškolského vzdělání v hlavních oborech tehdejších univerzit (teologie, práva a medicína) nebo vysokoškolsky kvalifikovaných znalostí (ve vojenství, lékárenství, učitelství, později pro úředníky i podvojněho účetnictví apod.). Často si rodiče přáli, aby jejich synové alespoň po obdržení vysvědčení (testimonia) o absolvování celého gymnázia rétorikou (šestou třídou), případně jí předcházejícími vyššími třídami (poetikou a syntaxí), nebo vyšší aritmetické třídy, mohli s větším přehledem a dovedností vykonávat svou (často po rodičích zděděnou, např. kupeckou) živnost. V mnoha případech byla mladým mužům studiem na středních školách otevřena cesta do úřednických kruhů (k vrchnostem na panstvích do městských samospráv nebo i k vojsku) i možnost laického uplatnění v církevních řádech, zejména po dodatečném vyučení (zahradníkem, kuchařem nebo ranhojičem).²² Z měst, kde nebyly latinské školy, městeček i dalších obcí odcházeli mnozí studenti do větších měst, kde si museli těžce opatřovat byt a stravu a probíjet se životem bez ohledu na svůj dosavadní původ často na vlastní pěst. Zde byl humor při častých existenčních potížích opravdu třeba. Můžeme to vidět i z deníčku a zpěvníčku studenta jezuitského gymnázia v Brně, který se dochoval z doby kolem roku 1745.²³ Šlo o studenta, který nepocházel z Brna, ale v Brně bydlil a studoval na jezuitském gymnáziu. Zpěvníček „Cantilenae diversae“ obsahoval celkem 23 latinských a německých písní, z nichž se některé vázaly k tehdejším studentským zvykům, zejména ke koledování. Jedna z písní se týkala pravděpodobně i masopustu (Bakchových slavností), kterému věnovali často pozornost i jiní tehdejší vzdě-

laní autoři, např. premonstrát Jiří Evermord Košetický. Je ovšem otázka, nakolik byli přísní učitelé v těchto časech veselosti ke svým žákům shovívaví. Náš student chtěl při této slavnosti na školu zapomenout. Je velmi zajímavé, že připomíná ze školní výuky též to, co mělo s masopustem nejvíce společného – knihy se školními dramaty. Tyto písně, zejména pak koledy, které studenti zpívali často před Vánoci, nám připomínají i starší středověké studentské písně, jak veselím, tak i vykreslením chudoby. Náš neznámý autor si např. stěžuje, že pochází z konšelské rodiny, ale má se nyní hůře než žebrák, a vyzývá mecenáše k obdarování. Vzhledem k tomu, že v závěru dílka student mluví o své nešťastné lásce, je vidět, že si ti nejostřílenější a jistě dosti inteligentní studenti občas asi z regulí církevních řádů i z přísných závěrů vizitátorů zas tak těžkou hlavu nedělali.

Přes uvedené těžkosti s návštěvou gymnázií, případně i aritmetických tříd piaristických elementárních škol, se tyto školy, jak se zdá, mezi bohatším a městským obyvatelstvem těšily, podobně jako v jiných katolických částech Evropy, značné oblibě. Gymnázia, většinou provozovaná jezuity, piaristy, premonstráty, případně i jinými církevními řády, bývala chloubou příslušného většinou krajského nebo významného královského města.²⁴ Mnohá města, která gymnázia neměla a své studenty často dopravovala na obecní náklady na studia jinam, se urychleně snažila takové školy získat, i když nově založená gymnázia většinou nepřinášela svému městu takové hospodářské zisky jako ta stará tradičně již „zaběhaná“.²⁵ I v nových místech se nacházeli mecenáši, kteří přáli zřízení nových škol, původně z řad šlechty. Ti se již za života nebo svou závětí stávali zakladateli kavalírských fundací, později se k nim zařadili i bohatí měšťané. Nejzajímavější v tomto směru byly snahy pelhřimovských měšťanů o získání latinských škol, které můžeme datovat od období krátce před rokem 1655 až do roku 1763.²⁶ Když selhala jednání pelhřimovské městské rady s augustiniány v letech 1655–1660, obrátili se roku 1680 pelhřimovští konšelé na piaristy, kteří se v letech 1676–1680 pokoušeli založit kolej v Benešově u Prahy zatím bez valného úspěchu. Rovněž tehdy (v l. 1680–1688) se jejich snahy podporované piaristickými provinciály P. Ludovicem Baumannem a S. Luca, P. Ambrosiem Prachovským a S. Ludmila a P. Alexiem Ederem a S. Onuphrio nesetkaly s úspěchem. Tenkrát již napsali piaristickému generálovi P. Carolovi Ioannu Pirronovi a Jesu do Říma svůj první český dopis s prosbou o založení koleje, který asi nevzbudil takový ohlas, jaký předpokládali.²⁷ Ani po tomto neúspěchu se však pelhřimovští jen tak lehce nevzdávali a jejich touha po latinských školách ve městě se znovu neztenčenou měrou projevila v prvním desetiletí 18. století, kdy bylo již založeno benešovské gymnázium a piaristé se dále snažili o rozšiřování svých škol.²⁸ Nejdříve se obrátili na zdánlivou konkurenci, na jiný řád – na pacovské bosé karmelitány.²⁹ Když zde neuspěli, vrátili se

znovu k posílání úpěnlivých žádostí piaristům. Neobraceli se pouze na řádové provinciály v Mikulově, ale i přímo znovu na generála piaristického řádu, který sídlil v Římě.³⁰ Ten zde již měl po předchůdcích založenou zvláštní složku s korespondencí, která ve věci založení gymnázia z Pelhřimova došla od roku 1680.³¹ V roce 1709 poslali pelhřimovští měšťané ještě prý znovu řádovému generálovi P. Janu Chrysostomu Salistrovi a S. Paulo česky psaný dopis, aby ukázali, jak je jim potřebná latina pro navázání kontaktu s tehdejšími kulturním světem. Zároveň mělo být asi patrné, že se za posledních třicet let v tomto směru nic nezměnilo. Generál musel počkat s odpovědí, až z provincie Germanie přišel překlad jemu nesrozumitelného dopisu do latiny.³² Církevní historik A. A. Neumann, který první upozornil na tuto skutečnost, to chápal jako projev vypjatého českého sebevědomí. Pro tuto událost lze však najít ještě i jiné vysvětlení. Měšťané z královského (poměrně chudého) města na pomezí Čech a Moravy, kteří již několik let marně toužili po latinských školách, chtěli v Římě ukázat, jak jim latina chybí. Zvolili proto cestu určité nadsázky, ačkoliv latinu znali, vždyť mladíci z Pelhřimova jezdili studovat na nižší premonstrátské gymnázium do nedalekého kláštera v Želivě a na jezuitská gymnázia v Jihlavě a v Jindřichově Hradci. Přestože v samotném městě existovalo literátské bratrstvo, které při církevních obřadech zpívalo zcela určitě latinské písně, rozhodli se měšťané napsat český dopis, aby ukázali, jaké potíže jim neznalost latiny působí.³³

Tam, kde byla založena gymnázia, si jich místní obyvatelé vážili a podporovali je různými dary. Nejednalo se pouze o předem dohodnuté nadace, které byly pravidelným příjmem kolejí od jejich založení a obstarával je zpravidla fundátor. Spolu s dalšími významnými fundacemi, k nimž se vázaly určité služby (tzv. břemena – většinou služební mši), si je piaristé poznamenávali do zvláštní fundační knihy v provinciálním archivu a rovněž byly zapisovány i do zvláštních knih v jednotlivých kolejích.³⁴ Někdy ovšem najdeme v kolejních kronikách zápisy o významnějších darech, které piaristé obdrželi od svých příznivců, nebo o opravách koleje či školního inventáře, které často velmi ochotně prováděli rodiče žáků těchto gymnázií. Bylo to zejména v menších a chudších kolejích, kde piaristé měli často strach o svou pravidelnou obživu.³⁵ Z piaristické koleje v Rychnově nad Kněžnou, založené hrabětem Norbertem Leopoldem Kolowratem Liebštejnským roku 1714 pro tři členy řádu, se z let 1731–1759 zachoval přesný popis drobných dárek i pro kolej s vyčíslením ceny a se jménem dárce nebo s jeho stručnou charakteristikou, pokud nechtěl být jmenován. Podívejme se tedy, jaké dárky dostali tři rychnovští piaristé zhruba před 250 lety, tedy v roce 1750.³⁶ Jednotlivé dary byly rozděleny podle měsíců. V roce 1750 byla podle zápisů knihy jednou z největších příznavkyň koleje místní mlynářka, která kolej obdarovala v únoru, v březnu, dubnu, květnu, srpnu a v prosinci.

Většinou se jednalo o různé druhy pečiva (koláče nebo mazance), případně o mouku. Někdy přilepšila piaristům kapounem nebo medem. Ze zemědělských plodin dostávali piaristé většinou z místní i ze sousedních far hrách nebo čočku, případně ještě některé obiloviny. Z domácích zvířat dostali občas kůzle nebo jehně, případně hovězí a vepřové maso, nejčastěji od panských úředníků nebo řemeslníků, od nichž dostávali také drůbež, zejména krocany a kapouny. Z ryb pak dostávali někdy též pstruhy, jednou dokonce štika. Lovnou zvěř obdrželi zhruba dvakrát za rok z úlovků pana hraběte Františka Karla II. Liebštejnského z Kolowrat na honech, většinou kančí a srnčí zvěř v lednu a v prosinci, což bylo po celý rok doplňováno zajíci a drobnějším lovným ptactvem (koroptvemi, kvíčalami a bažanty). Dobrodinci posílali piaristům i pití – pivo a víno. Občas se na jejich stole objevila jídla již připravená a delikatesy, jako např. v prosinci, zřejmě v souvislosti s vánočními svátky dostali od jakéhosi doktora Ventzela husí játra (paštiku), zajímavá je též zmínka o šnecích – limaces (tehdy uznávaných za postní jídlo), které dostali v únoru od pana důchodního rychnovského panství. Frekvence dáreků bývala asi většinou vyšší v období svátků, zejména Vánoc a Velikonoc. V této souvislosti je velice zajímavá zmínka, že v srpnu 1750 věnoval hrabě Kolowrat piaristům kančí zvěř, pivo, osm koroptví, šest zajíců a šest bažantů u příležitosti oslav svátku, tehdy ještě blahoslaveného zakladatele řádu Josefa Kalasanského (25. srpna). K tomu přidal ještě jakýsi žák 18 pstruhů. Dary od žáků se v seznamu vyskytují ještě několikrát. Posílali je pravděpodobně jejich rodiče, piaristům tím jistě způsobili radost, zda ovšem přinesly kýžený efekt i žákům, je otázka, na kterou dnes již nemůžeme odpovědět.³⁷

Vedle pozitivních snah řád obdarovat se bohužel občas vyskytla i opačná tendence řádu něco ukrást. Pokud dostal někdo ze studentů zálusk odcizit něco z luxusního inventáře barokních kostelů nebo zde vykrást pokladničku, mohlo to být považováno i za svatokrádež, avšak otcové piaristé byli podobně jako jezuité v těchto zeměpisných šířkách značně shovívaví a v případě mladých lidí (svých studentů) praktikovali velmi často presumpci nevinny. V takových případech asi většinou spravedlivě trestali pouze za krádež. S jedním takovým případem se můžeme setkat v piaristické koleji v Benešově v lednu roku 1721. Šlo o syna varhaníka ve zdejší děkanském kostele sv. Mikuláše, studenta poslední třídy gymnázia tzv. rétoriky Viléma Pavlíčka. Ten zůstal jeden den (14. 1.) po skončení vyučování (včetně bohoslužeb) v kolejném kostele sv. Anny o něco déle, předstíral náhlý záchvat zbožnosti a pokusil se ho vykrást. Při pokusu o zcizení obsahu kolejní pokladničky se mu podařilo poškodit oltář svatého Vavřince a Panny Marie Sedmibolestné. Jelikož se mu to nedařilo (kronikář to přičítá zázračné moci Panny Marie) schoval se do skrýše, kde usnul a byl zde později nalezen, protože se před tím značně opil. Byl předveden před rektora koleje P. Aegidia Hechta a S. Ferdinando, kde přiznal, že má klíče od chrámu

sv. Anny a potřeboval pro sebe získat peníze. Pravděpodobně byl ještě vyslechnut dalšími kleriky z koleje a zavřen do školního vězení (karceru), kde strávil několik dní o chlebu a vodě. Nakonec (18.1.) před všemi kleriky a nastoupenou školou dostal výprask (pardus), což býval na piaristických i jezuitských školách trest pouze výjimečný, a byl ze škol vyloučen. Na přímluvu otce byl však znovu přijat, ale po čase odešel sám, neboť poslední třídu gymnázia opakoval, což se dělalo v případě, když chtěl někdo studovat dále. Pavlíček se prý chtěl ještě před několika měsíci stát piaristou. Přáli si to spíše asi jeho rodiče. To ovšem po tomto zlodějském incidentu, při němž si dovolil rektorovi koleje lhát, bylo možné pouze stěží.³⁸

Pokud se mladým mužům, na rozdíl od našeho předcházejícího studenta, podařilo vstoupit do některého církevního řádu (zde sc. školního), šli nejdříve do noviciátu, který se od roku 1634 nacházel pro piaristický řád v koleji v Lipníku nad Bečvou a později k němu ještě přibyla kolej ve Staré Vodě u Libavé.³⁹ Noviciát býval dvouletý, novici v něm po zkušebním období obdrželi řádové jméno a absolvovali další vzdělání. V některých případech se zdá, že si piaristé mohli výběr řádového jména alespoň částečně upravit sami. Ovlivňovali ho podle jména světce nebo jim blízké řádové osoby, případně si vytvořit určitou variantu svého bývalého světského jména a příjmení. Například mikulovský student Jiří Kurtz (latinsky též Curtis nebo Curtius), později známý piaristický historik, si jako novic v roce 1638 v Lipníku zvolil třetí jméno a Nativitate B.[eatae] M.[ariae] V.[irginis] podle svého učitele. Jím nebyl nikdo jiný než blahoslavený P. Pietro Casani a Nativitate B. M. V. (1572–1647). Mladý novic Georgius Curtis ho často doprovázel na cestách a byl svědkem zázračného uzdravení ženy, které vykonal P. Casani ve Vyškově v roce 1638.⁴⁰ Mnozí piaristé používali jako třetího jména velmi zajímavého světce sv. Filipa Neri (1515–1595), který se osobně znal se zakladatelem piaristického řádu sv. Josefem Kalasanským (1556–1648). Je otázkou, zda je k tomu nemotivovala šťastná až humorná povaha tohoto světce pokládaného dokonce za patrona humoristů. K nejznámějším piaristům v tomto směru patřil např. autor nejstaršího zpracování piaristických dějin pro zaalpskou oblast P. Bernardus Bartlicius a S. Philippo Nerio (1646–1716), dlouholetý představitel zaalpské provincie Germanie, řádový historik a archivář a asistent generála řádu pro zaalpské provincie v Římě.⁴¹ Naproti tomu si mohli jiní vybrat i světce přísné, jako to roku 1708 udělal v noviciátě Karel Jandík z Litomyšle (1695–1756), který si zvolil pro své třetí jméno sv. Vojtěcha, proslulého svou přísností. Když v letech 1745–1748 a 1754–1756 zastával jako P. Germanus a S. Adalberto postupně úřad německého a českého provinciála, patřil skutečně mezi ty nejpřísnější karatele mravů.⁴² Jako fonetickou modifikaci příjmení můžeme např. uvést P. Tobias Thomase a S. Elia (1688–1720), který se jmenoval Matyáš Jelínek, pocházel z Litomyšle, byl význam-

ným řádovým filozofem a prvním představeným koleje v Rychnově nad Kněžnou.⁴³ Naskytá se nám ještě otázka, zda ti piaristé, jejichž jména měla blízko k roztomilým květinám, jako např. P. Hyacinth Schultz a S. Narciso, mohli vůbec udělit studentům při zkoušení černý kalkulus nebo zapsat do seznamu k jejich jménu špatnou známku a kritizující poznámku. Rovněž o tom, zda byli nositelé řádových jmen s nimi spokojeni i ve stáří nebo k jakým přezdívám inspirovala tato jména, když jejich nositelé začali vyučovat, se dnes již vůbec nic nedozvíme.

Jezuité, jejichž noviciát se nacházel v Brně a připravoval vedle noviců pro kněžské a učitelské funkce ve větší míře i laické bratry, kteří se zde mohli vyučit např. i specializovanějším povoláním, jako byl chirurg nebo lékárník, používali i ve svém řádovém životě civilní jména.⁴⁴ Přesto však i zde máme jednu velmi zajímavou historku, která se dotýká změny jména, v našem případě příjmení. V rámci tehdejší barokní zbožnosti se cítili ještě v této době velice ukřivdění lidé nesoucí příjmení podle nějaké negativní biblické osoby. V našem případě šlo o jezuitu Jana Piláta (*1628 v Litovli – †1689 v Brně), který požádal o změnu svého příjmení na Dilát, zřejmě z latinského slova dilato = rozšiřuji (sc. víru). Bylo mu vyhověno a v jezuitské literatuře, protože vedle své učitelské dráhy byl i plodným spisovatelem, bychom ho našli pod jménem Dilát.⁴⁴ Zde by asi systém třetího jména (příjmení se při tom neužívalo), přišel vhod.⁴⁵ Také premonstráti, po jezuitech a piaristech nejvíce ne středních školách působící řád, užívali v životě pouze řádových jmen.⁴⁶

Piaristické noviciáty vychovávaly budoucí učitele i bratry laiky (vrátné, zahradníky, kuchaře).⁴⁷ Všichni novici bývali podrobováni po krátké zkušební lhůtě, kdy mohli z noviciátu odejít, čtvrtletním vizitacím, kde byl vedle prospěchu a chování, k němuž se vyjadřovali všichni členové lipnické nebo starovodské koleje, hodnocen i jejich zdravotní stav. Informují nás o tom knihy kanonických vizitačních protokolů piaristického řádu, které podle pokynů svého nadřízeného zapisoval vždy příslušný sekretář provinciála.⁴⁸ Tak se např. při čtvrtletní vizitaci v srpnu roku 1732, kterou prováděl provinciál P. Basilius Sigel a S. Antonio, dovídáme o novicovi (většinou se již i zde používalo označení F. = frater) F. Julianovi a S. Andrea, že trpěl jakousi chorobou, která se projevovala slabostí hlasu. Protože se mohlo jednat o plicní chorobu, zejména tuberkulózu, které se nadřízení, kteří měli na starosti kolektiv noviců (rektor a novicmistr), obávali z důvodů nákazy, zavolali k němu lipnického chirurga. Ten po vyšetření doporučil mladíkovi návrat k rodičům. Kdy a zda k tomu došlo, ovšem přesně nevíme, neboť F. Julianus pobýval v koleji ještě asi rok a léčil se. Piaristou se však nestal. O podobných případech plicních onemocnění mezi novici v noviciátě se dovídáme rovněž i v dalších letech např. v roce 1740.⁴⁹ Obavy z nakažlivé plicní tuberkulózy byly tak veliké, že piaristé pravidelně dbali

(i v rámci přijímání do noviciátu) o prohlídky noviců chirurgem (lékařem) z Lipníka nebo jiným, v tomto oboru velmi zkušeným odborníkem.

Po absolvování noviciátu se mladí příslušníci řádu stávali kleriky a dále se vzdělávali. U piaristů to většinou probíhalo tak, že klerici odešli do vybraných kolejí, kde při učitelské praxi na základní škole nebo v nižších třídách gymnázia studovali několik let filozofii a později teologii, než přijali postupně kněžská svěcení.⁵⁰ Také jejich chování bylo předmětem kanonických vizitací. Velice pečlivě se dbalo na to, aby se v klauzуре nestýkali se žáky nebo aby naopak bezdůvodně a beze svědků nepobývali v ložnicích starších kněží, zejména svých učitelů. Rovněž přístup žen za nimi do klauzury byl zakázán. Také při péči o zahradu a o kuchyň se doporučovalo svěřovat tyto práce bratrům laikům (takzvaným *frateres operarii*). Milostné dopisy nebyly pochopitelně trpěny a jejich pisatelé byli stíháni tresty, např. týdním vězením s půstem o chlebu a vodě a oznámením provinciálovi.⁵¹ Při návštěvě města nebo vrchnostenského zámku bývali mladí klerici bráveni pouze jako doprovod a kladně se hodnotilo jejich zdrženlivé chování. Často ovšem doprovázeli starší kněží mladší i při velkých změnách v rámci stěhování mezi jednotlivými kolejemi a školami, k němuž docházelo pravidelně vždy v říjnu před zahájením nového školního roku. Starším kněžím se doporučovalo pečlivé sledování noviců a mladých kleriků a pokud se v něčem spletli, měli ihned omyl přivést na pravou míru nebo chybu nějak napravit.⁵² Často se jistě mladým klerikům zastesklo, když si zvykali na tvrdé soužití v koleji nebo tehdy, když jim při rozběhu jejich vlastní aktivity bránili někdy zkušenější a jindy ovšem řádně zkostnatělí a rigidní kolegové nebo nadřízení. Za všechny to dokládá nápis na přideščí jedné z knih pražské piaristické knihovny, původně používané v koleji v Rychnově nad Kněžnou, kde si ve druhé polovině 18. století jeden tehdejší mladý klerik vypsál divy světa. Nebylo jich zde vyjmenováno sedm, jak býváme zvyklí z dobových učebnic o starověku, ale osm, protože tím osmým byla právě rychnovská piaristická kolej.⁵³

Novici, klerici, stejně jako později řádoví učitelé i ostatní kněží nebo bratři laici byli řádovými stanovami vedeni k chudobě a k životu vyplněnému prací, převážně vyučováním a literární tvorbou. Neznamená to, že by se učitelé ve svém životě zřekli humoru. Setkávali se s ním téměř na každém kroku, vždyť vyučování přinášelo jistě celou řadu komických situací, jak už jsme se o tom zmínili v souvislosti se školními operami. Dokonce i v dokumentech, které se k výuce vázaly, vidíme, že někteří učitelé hleděli na věci s patřičným nadhledem, i když se jednalo o typický školský humor suššího typu. Projevovalo se to např. ve vedení školních matrik (seznamů žáků), kam se zapisovalo podle tříd křestní jméno žáka a příjmení, jeho bydliště (většinou i rodiště), věk, případně i další údaje. Později se začaly vést ještě rukopisné knihy, do nichž se zapisoval

především prospěch žáků, který se často vyjadřoval udílením bílých (kladných) nebo černých (záporných) kamínků, tzv. calculi. Proto se těmto knihám s hodnocením prospěchu studentů, případně i s poznámkami o nich, říkalo latinsky Libri calculorum.⁵⁴ Např. v matrice jindřichohradeckého jezuitského gymnázia z konce 17. století se často komolilo jméno obce Benešov na Penisov apod.⁵⁵ Také jména studentů, obzvláště těch, kteří zlobili a nedbali školních povinností, učitelé velmi rádi předělávali k obrazu charakteru žáka, který, když se např. jmenoval Nerad, býval do knih zapisován jako Neřád.⁵⁶

Samostatnou studii stran by si jistě zasloužily i poznámky o prospěchu žáků v Liber calculorum. Pro zajímavost můžeme doložit, jak vypadají takovéto zápisy na příkladech z Liber calculorum z piaristického gymnázia v Rychnově nad Kněžnou. Tato kniha byla vedena od školního roku 1749/50 a je pozoruhodná především tím, že je zde doložen prospěch Františka Martina Pelcla, pozdějšího významného historika.⁵⁷ Zápisy humorné povahy nenajdeme u nejlepších žáků rychnovských latinských škol, ale právě u těch nejhorších, i když i tam se často obešel zápis o prospěchu uvedením kalkulu a poznámkou, že je student nebo žák líný, nedbalý nebo dokonce hloupý.⁵⁸ V roce 1753 bychom se např. dočetli o žáku Theodoru Černém z Rychnova z parvy (1. třídy gymnázia), že je ve svých 11 letech přímo typem vrcholné lenosti a jeho o dva roky staršímu spolužákovi Františkovi Schubertovi rovněž z Rychnova, že chybí svědectví o pilnosti. V další třídě (principii) se oba spolužáci v roce 1754 zlepšili, i když Černý spíše nepatrně až ke konci roku. Velmi pěkný zápis zanechal učitel P. Chrystophorus Kukeli a S. Jacobo o jedenáctiletém Václavu Millerovi, studentovi parvy minor, jakési spíše přípravné třídy pro gymnázium. V charakteristice si pohrál učitel s jeho jménem a napsal, že „Malý mlynář zadržuje kola, dokud by neuznal, že je třeba mlít.“ V roce 1758 charakterizuje P. Florentinus Kotsky a S. Athanasio žáka Františka Prause, který chodil ve svých 18 letech do gramatiky (= 3. třída gymnázia), jako „Milovníka Pytagorejského mlčení, talentem, že se však přizpůsobí pouze tomu, kolik chce udělat.“ Ve výčtu charakteristik by bylo možno pokračovat ještě dále, ale na závěr si dovolím od P. Florentia ještě jednu vtipnou charakteristiku průměrného žáka rychnovské gramatiky (= 3. třídy gymnázia) Františka Pokorného – „Malého vzrůstu ve studiích většího.“⁵⁹

Svědectvím o životě v řádových domech (kolejích a kláštorech) byly také, jak je vidět i z několika citací v této studii, vizitační protokoly. Kanonické vizitace většinou prováděli provinciálové řádu se svými sekretáři nebo zástupci, kteří o nich pořizovali zápisy. Pokud řády měly v čele generála, který sídlil obyčejně v Římě, konaly ještě občas i generální vizitace, při nichž objel pokud možno řádové domy všech velikostí sám generál řádu se svými zástupci. U piaristů jsme o průběhu vizitací v celé provincii souborně informováni z knihy vizitač-

ních protokolů, které se kompletně dochovaly od roku 1731. Vizitátoři (provinciál se svým sekretářem) vždy v jarních a letních měsících roku (v květnu až září) projeli všechny koleje a pořídili zápisy se schválením nebo i s výtkami, které stručně formulovali do několika bodů, aby za rok mohli zkontrolovat jejich splnění. Nabádali při nich ostatní členy řádu k pečlivému dodržování řádových pravidel, ke smířlivému životu,⁶⁰ radili, jak se mají členové řádu chovat na veřejnosti i v náboženském životě. Všimli si chyb v hospodářství, ve výuce, ve způsobu vedení bohoslužeb i ve styku se světskými osobami, zejména s mecenáši z řad šlechty, se světskými kněžími nebo vrchnostmi okolních panství. Rozčilovaly je vnitřní rozpory v kolejích, proti kterým se snažili preventivně postupovat. Hlavní osobou, která měla účast v této řádové trestní pravomoci, býval rektor koleje, jemuž příslušelo i trestání za přestupky (opilost, hraní karet, pozdní příchody na obřady, do výuky apod.). Vedl však i složitější jednání (např. v případě útěku řeholníka). Spolu s vizitacemi kolejí bývaly do knihy vizitací zapisovány i čtvrtletní vizitace noviců. Generální vizitaci zažili piaristé v 1. pol. 18. století pouze v roce 1726, kdy ji prováděl řádový generál P. Adolphus Groll a S. Georgio (1682–1743). Narodil se v Kroměříži, kde studoval na zdejším piaristickém gymnáziu s výborným prospěchem, což zdůraznil např. piarista P. Aegidius Hecht a S. Ferdinando (1664–1726), který jakožto rektor benešovské koleje psal i její dějiny.⁶¹ Zatímco generální vizitace byla spíše reprezentativní záležitostí, dovedli být provinciálové při každoročních inspekcích i značně tvrdí. K takovým patřil i nám již známý P. Germanus Jandík a S. Adalberto (1695–1756), jak vidíme např. ze zápisů vizitace v piaristické koleji v Bruntále z roku 1747, kde kladl důraz na to, aby učitelé netrpěli v celách návštěvy svých žáků, jinak měli být potrestáni tvrdým půstem na osm dní. Zakazoval jim chodit na procházky mimo kolej. Podobná nařízení dával také i v jiných kolejích, např. v Lipníku nad Bečvou.⁶² Tento provinciál prý dokonce navrhoval jako opatření při vizitacích známkování učitelů, kteří se měli ráno ukázněně ve dvojstupech rozejít do svých tříd. Pocit všeobecné sledovanosti (často i v soukromí) považovali asi někteří klerikové za jednu ze základních podmínek udržení kázně, jak vidíme ještě dnes na obou příchodových dveřích v hlavní studovně Národní knihovny v Praze v někdejším Klementinu, kde býval refektář staroměstské jezuitské koleje. Nad jedněmi (dnes používanými) je zobrazeno boží oko s nápisem „Omnia vidit“ a nad druhými pak i boží ucho s nápisem „Omnia audit“.

Zbývá si ještě položit otázku, jak dlouho dobrá nálada tehdejším učitelům vydržela. Bylo to jistě individuální. Mnohým řádovým učitelům jistě až do smrti, pokud jim ji nezkazila nějaká velmi smutná nebo nepříjemná životní událost. Někteří bývalí učitelé ovšem na svůj životní optimismus, pokud nepočítáme s přirozeným nárůstem skepse se stárnutím, jakoby zapomněli. Stávali se z nich

často přísní vizitátoři, případně jiní řádoví úředníci. Po těch prvních se nám většinou zachovala díla téměř ze všech vědních oborů, zejména pak učebnice, které podobně jako jejich dramata, jež psávali na počátku pedagogické dráhy pro studenty a žáky svých tříd, dovedly dodat do lidské duše alespoň jiskřičku optimismu. Po těch druhých pak nezbylo vůbec nic, pouze několik přísných nařízení ve vizitačních protokolech, která nám dnes připadají, jakoby rovněž pocházela z říše humoru.

POZNÁMKY

- ¹ O matrikách a knihách prospěchu (tzv. Libri calculorum) srv. např. Bartůšek, V.: Cesty studentů z Podblanicka za vzděláním v 17. století. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále SVPP) 24, 1983, s. 219–235; Bartůšek, V.: Cesty studentů z Podblanicka za vzděláním v první polovině 18. století. SVPP, 25/1984, s. 211–222; Bartůšek, V. a kol.: Piaristé, tradice benešovské vzdělanosti a kultury. Benešov 1995 (dále Piaristé), 110 s.
- ² Nejnověji Čornejová, I.: Organizace jezuitského školství před rokem 1773. Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 5, Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně, Semily 2000, s. 9–14; Bartůšek, V.: Dějiny a specifika piaristických gymnázií v českých zemích v 17. a 18. století (do roku 1778). Ibid. s. 15–22.
- ³ Srv. např. ještě Štverák, V.: Stručné dějiny pedagogiky. Praha 1983, s. 183–196.
- ⁴ Dívčí školy uvádí i v polovině 18. století např. i Tereziánský katastr, jehož edice uvádí sice torzovitě, ale již poměrně velký počet učitelů obecných škol. Tereziánský katastr český. Sv. 1. Rustikál (kraje A–CH), Praha 1964, 325 s., sv. 2. Rustikál (kraje K–Ž), Praha 1966, 525 s. ed.: Chalupa, A., Lišková, M., Nuhlíček, J., Rajtoral. Nejvíce případů bylo v Lito-měřickém kraji.
- ⁵ Bartůšek, V.: Pobělohorské školní řady v českých zemích. Pedagogika, 1986, s. 691–705.
- ⁶ Čornejová, I.: Správní a institucionální vývoj pražské univerzity (Vztah univerzity k panovníkovi, státním a zemským orgánům). In: Dějiny Univerzity Karlovy. II. 1622–1802, Praha 1995, s. 24–56.
- ⁷ Bartůšek, V.: L'enseignement du français dans les pays de Bohême (1620–début XIX e siècle). Archivum Scholarum Piarum, 1990, s. 237–251.
- ⁸ Jílek, F. – Lomič, V.: Dějiny českého vysokého učení technického. I/1, Praha 1973, s. 19–52.
- ⁹ Bartůšek, V.: Dějiny a historiografie piaristického řádu z hlediska rekatolizace v českých zemích. Časopis Matice moravské (dále ČMM) 116, 1997, s. 440–448.
- ¹⁰ Volek, T.: Hudební klasicismus. In: Československá vlastivěda. IX Umění. Sv. 3 Hudba, Praha 1971, (dále ČSV IX.), s. 107–149.
- ¹¹ Zde mu např. věnoval vynikající pedagogickou péči řádový skladatel P. Šimon Václav Kalous a S. Bartolomeo (1715–1786), rodák ze Solnice.
- ¹² Texty přeloženy do češtiny pod názvem Byl jednou dobrý kantor.

- ¹³ Česky pod názvem Bledí žáci.
- ¹⁴ Moravský zemský archiv Brno (dále MZA Brno), fond Piaristé Mikulov (E 53), Liber visitationum provinciálíum. rkp. 14 A 14 (dále uvádím pouze signaturu rukopisu), pag. 93 (kolej Vídeň) . Podobná opatření proti hrám platila pochopitelně i pro učitele. Viz s. 156 ibid.
- ¹⁵ ČSV IX., s. 124.
- ¹⁶ Bartůšek, V.: Pobělohorské školní řády. s. 699–703.
- ¹⁷ Státní oblastní archiv Třeboň (dále SOA Třeboň), fond Premonstráti Želiv, Regulae aneb pravidla k zachování od mládeže při gymnasium (alumnatum) slavného kláštera želivského, kn. 44.
- ¹⁸ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), rkp.. 14 A 14, např. pag. 84 (Vizitace koleje v Kosmonosech r. 1736) nebo s. 252 (Vizitace koleje v Bílé Vodě v r. 1751).
- ¹⁹ Slušné chování se pochopitelně vyžadovalo od studentů i o prázdninách, stejně tak jako od kleriků i v této době, kdy nebyli před svými žáky a pochopitelně i na cestách mezi jednotlivými kolejemi. Je třeba si ovšem uvědomit, že i tehdejší život např. v poddanských městech byl rovněž omezen podobnými nařízeními o slušném chování. Srv. např.: Procházková, E.: K životu poddanského maloměsta na Benešovsku v první polovině 18. století (Možnosti využití vrchnostenských instrukcí). SVPP 23, 1982, s. 243–260.
- ²⁰ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov, (E 53), kn. 14 A 14, pag. 86, 87 (Vizitace koleje v Litomyšli r. 1736), s. 148 (Vizitace koleje v Benešově u Prahy r. 1740).
- ²¹ Jednalo se vlastně o literární typ tzv. villanus quadratus, jak ho můžeme např. poznat v dílech sebraných učeným premonstrátem J. E. Košetickým (1639–1700) hlavně z tvorby více než o generaci staršího učitele V. F. Kocmánka. Srv.: Podlaha, A.: Třetí díl rukopisného sborníku Evermorda Jiřího Košetického. Sborník historického kroužku (dále SHK), 1908, s. 78; Cesnaková-Michalcová M. – Kopecký, J.: Osudy humanistické divadelní tradice v emigraci i doma, Kopecký, J. – Volek, T.: České barokní divadlo lidové. In.: Dějiny českého divadla I., Praha 1968, s. 155–167, 280.
- ²² K podrobnějšímu příkladu jak tehdy vypadala městská rada srv. např. Procházková, E.: Městská správa v Benešově v 1. polovině 18. století. Středočeský sborník historický 13, 1978, s. 197–208.
- ²³ Cantilenaе diversae. Ed. Štědroň J., Opus musicum. Brno 1992.
- ²⁴ V královských a krajských městech vznikla v českých zemích především jezuitská gymnázia.
- ²⁵ Kavalírské fundace piaristů zakládané do poloviny 18. století šlechtici bývaly často až na výjimky (Mikulov, Litomyšl) menšího rozsahu.
- ²⁶ Bartůšek, V.: Pokusy o založení gymnázia v Pelhřimově. Jihočeský sborník historický (dále JSH) 52, 1983, s. 1–9.
- ²⁷ Piaristé. s. 42–44; Generální archiv piaristů Řím (dále GA), fond Hist – Bibl. CART 133 A, P–R. Fundationes variae ad finem non deductae. Ab anno 1619 ad 1910. Dopis byl v roce 1684 notářsky ověřen.
- ²⁸ Bartůšek, V.: Pokusy...

- ²⁹ Ibid.; Kleisner, T.: Raněbarokní Pacov za posledních světských majitelů. Vlastivědný sborník Pelhřimovska 8, 1997, s. 26–32.
- ³⁰ Stejně jako dnes při kostele sv. Pantaleona nedaleko Piazza Navona.
- ³¹ GA viz pozn. 27.
- ³² Neumann, A. A.: Piaristé a český barok. Přerov 1933, s. 63, pozn. 19). Dopis se autorovi této studie nepodařilo najít. V GA Řím (viz pozn. 27) je z roku 1709 je dochován opis latinského dopisu (mohlo se ovšem jednat i o opis překladu z češtiny), kde generál řádu odpovídá na připomínku, že vzájemná jednání o založení koleje mezi piaristy a městskou pelhřimovskou radou již trvají 29 let, poukázáním na slabé zajištění fundace ze strany žadatele – tedy pelhřimovské městské rady.
- ³³ Bartůšek, V.: Cesty pelhřimovských studentů za vzděláním v 17. a 18. století. JSH 50, 1981, s. 250–259; ČSV IX., s. 388. Nakonec došlo v r. 1763 asi podle rady benešovského piaristického rektora P. Eugenia Sebastianiho z Častolovic a Matre Dei k založení gymnázia, kde jako učitelé působili kaplani z místního děkanství, podobně jako o rok dříve před tím v Chrudimi. Srv.: Bartůšek, V.: Dějiny gymnázia v Pelhřimově. 1762–1783. JSH 53, 1984, s. 173–180.
- ³⁴ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov E 53, Elenchus foundationum omnium collegiorum provinciae Germaniae Scholarum Piarum cum et sine onere. rkp. 23 A 23. V kolejích byly jejich fundace zapsány buď v análech nebo ve zvláštních knihách, případně byly nejpečlivěji uchovávanou součástí kolejních archívů. Srv.: Svátek, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. Sborník archivních prací 20, 1970/2, s. 572–578.
- ³⁵ Např. Státní okresní archiv Benešov (dále SOKA Benešov), fond Piaristická kolej Benešov, Annales domus Beneschoviensis. Tomus II. (dále ADB II.) uvádí občas práce, které rodiče žáků, většinou řemeslníci, vykonali zdarma při úpravách koleje nebo škol.
- ³⁶ Správa Kolowratského zámku Rychnov nad Kněžnou, Rerum religionis et domus Richnoviensis Scholarum Piarum historia. T1 1714–1760, pag. 539–541.
- ³⁷ V případě Rychnova se jednalo o jedno z nejmenších gymnázií v Čechách.
- ³⁸ SOKA Benešov, fond Piaristická kolej Benešov ADB I, pag. CXXVb–CXXVIIb. Seznamy piaristických kleriků ho neuvádějí.
- ³⁹ Založena 1690. O životě piaristických noviců viz Bombera, J.: Výchova a vzdělání u piaristů v našich zemích. Jižní Morava (dále J M) 20, 1984, s. 113–122.
- ⁴⁰ Bartůšek, V.: Blahoslavený Pietro Casani a počátky piaristů ve střední Evropě. Muzejní a vlastivědná práce. Časopis přátel starožitností 105, 1997, s. 141–149.
- ⁴¹ Srv. např. Ondruš, R.: Blízkí Bohu i lidom. Bratislava 1991, s. 219 – 222. Bombera, J.: Bernard Bartlicius (1646–1716). Příspěvek k barokní analistice. JM 21, 1985, s. 65–74; Bartůšek, V.: Dějiny a historiografie..., ČMM 116, 1997, s. 442–443.
- ⁴² V polovině 18. století došlo k rozdělení německé piaristické provincie na česko-moravsko-slezskou a rakouskou. Provinciál Germanie sídlil v Mikulově, stejně jako později provinciál česko-moravsko-slezské provincie. Představený rakouské provincie sídlil ve Vídni.
- ⁴³ Srv. např.: Významné osobnosti okresu Rychnov nad Kněžnou. Rychnov n. Kn. 1994, s. 138.

- ⁴⁴ MZA Brno, fond Cerroniho sbírka, sign. II, č. 76 Katalog noviců české provincie 1655–1741.; Ibid., fond Sbírnka rukopisů Františkova musea – G11, sign. 593, Katalog noviců české provincie jezuitské 1740–1772.
- ⁴⁵ Hanzely, C., J.: *Gloria posthumana studiosorum Brunensium in obsidione Suevica (sic!) anno MDCXLV, pro urbe militantium sub solennem praemiorum distributionem vulgata*. Brunae 1798, s. 43–45, 8. Joannes Pilatus; Čornejová, I. – Fechtnerová, A.: *Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773*. Praha 1986, s. 65, 66. Doktor filosofie Joannes Dilatus, vyučoval většinou na gymnáziích, některá i řídil a napsal několik prací věnovaných poutním místům.
- ⁴⁶ Příjmení používám pouze pro rozlišení a bližší určení, jinak se o knězi mluvilo jako např. o Eugeniovi (sc. P. Eugenius Sebastiani z Častolovic).
- ⁴⁷ Např. Jiří Evermord Košetický.
- ⁴⁸ Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond Řád piaristů (dále Řpi), rkp. 28 přináší seznam řádových kleriků i laických bratří (tzv. fratres operarii).
- ⁴⁹ Srv. MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), rkp. 14 A 14 (Čtvrtletní vizitace noviců v Lipníku 1732 a 1740, s. 29, 145 a 146). SÚA Praha, fond ŘPi, rkp. 28 F. Juliana a S. Andrea nikde neuvádí stejně jako Fischer, K.: *Verzeichnis der Piaristen des deutschen und böhmischen Ordenprovinz*. München 1985, 222 s.
- ⁵⁰ Teologie se studovala např. v Mikulově nebo v Kosmonosech.
- ⁵¹ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), rkp. 14 A, pag. 14 (Vizitace koleje v Kroměříži v r. 1731). Ibid., s. 92 (Vizitace koleje v Hornu 1736).
- ⁵² Ibid., s. 118 (Vizitace ve Staré Vodě 1739). O stěhování viz též Bartůšek, V.: *The importance of the biographies of Piarists for the knowledge of the circulation of musicians in the czech lands in the 17th and 18th centuries*. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis facultas Philosophica, Philosophica-Aestetica. Musicologica Olomucensia IV*. Olomouc 1998, s. 111–114.
- ⁵³ SÚA Praha. Knihovna. Knihovna Piaristické koleje na Novém Městě pražském. Nápis na přidešší knihy *Novus apparatus Virgilii poeticus* z r. 1767 (st. sign. BIV.b.16).
- ⁵⁴ Dochovaly se např. i pro piaristická gymnázia v Litomyšli, Kroměříži, Benešově, Rychnově nad Kněžnou nebo Českých Budějovicích a jsou uloženy v příslušných okresních archívech.
- ⁵⁵ SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, fond Jezuité Jindřichův Hradec, Katalog žáků jezuitského gymnázia v Jindřichově Hradci 1594–1693.
- ⁵⁶ SOKA Benešov, fond Gymnázium Benešov, *Liber calculorum gymnasii Beneschoviensis apud prefectum servandus 1751–1778*; o jménech (křestních i příjmeních) a jejich vývoji srv. např. Davídek, V. – Doskočil, K., Svoboda, J.: *Česká jména osobní a rodová*. Praha 1941, 110 s.
- ⁵⁷ SOKA Rychnov, fond Gymnázium Rychnov. *Calculi gymnasii Richnoviensis 1749–1809*.
- ⁵⁸ Bývaly hodnoceny písmenem m nebo d pravděpodobně podle latinského označení prospěchu (*miser...debilis?*). Pro dobrý prospěch bylo písmeno a, pro výborný pak A.

⁵⁹ SOkA Rychnov, Calculi... .V nefoliované knize je nutno hledat podle data a třídy studentů. Některé záznamy uvádí též Březina, K.: Dějiny rychnovského gymnázia. Rychnov nad Kněžnou 1924, s. 25–27.

⁶⁰ MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), kn. 14 A 14.

⁶¹ SOkA Benešov, fond Piaristická kolej v Benešově ADB I, srv. Bartůšek, V.: Informace o lékařství v benešovské piaristické kronice. Dějiny věd a techniky 30,1997, s. 70–74.

⁶² MZA Brno, fond Piaristé Mikulov (E 53), kn. 14 A 14.

PŘÍLOHA

Piaristická kolej v Rychnově nad Kněžnou na počátku 20. století

Pohled na piaristickou kolej v Benešově ze Zámecké (dnešní Tyršovy) ulice, stav k roku 1860 (podle Pinkas, A.: Topografie města Benešova I.)

*Clericus Regul. Matris Dei
Scholarum Piarum*

Piarista v řeholním oděvu (18. stol.)

ZUSAMMENFASSUNG

DER SCHULHUMOR IN DER ZEIT DES BAROCKS IM 17. UND 18. JAHRHUNDERT IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN

Václav Bartůšek

*Der Humor war auch in der Barockzeit für Lebenswürze gehalten. Wir finden ihn im damaligen Schulwesen, besonders in den Gymnasien, wo sich die nächste Inteligenz aus den böhmischen Städten in diesen vorwiegend jesuitischen und piaristischen Schulen für ihren zukünftigen Beruf vorbereitete. Die Lehrer selbst erweckten oft bei den Schülern komische Vorstellungen und später besonders auch Erinnerungen, wie wir es in den berühmten Kantoroperen des 18. Jahrhunderts von Šimon Brixl und seinem Sohn Franz Xaver sehen können. Wenn die Studenten in ihrer Heimatstadt nicht studieren konnten, erkannten sie oft am eigenen Leib das Leid des Studentenlebens, wie es das Studententagebuch „*Cantilenae diversae*“ aus dem Jahre 1745 aus Brno zeigt. Aber auch in den schwersten Weilen verloren sie doch nie Humor.*

*Der Schulhumor zeigte sich in vielen Nuancen und Varianten und auch bei mehreren Ereignissen, z. B. bei der Wahl des Ordensnamens bei den Novizen, aber auch im alltäglichen Leben, bei der Nahrungsbesorgung für Ordensbrüder, bei der Entstehung neues College usw. Von den Fehlritten der einzelnen Ordensmitglieder lesen wir in den Visitationsprotokollen. Auch einige Erzählungen in den Ordenschroniken haben anekdotischen Charakter, z. B. von der Ausraubung des piaristischen College in Benešov vom Studenten Pavlíček im Jahre 1721, oder einige Eintragungen in den sog. *Libri calcurorum*, in den Zeugnissen vom Schulerfolg der Studenten, zumal wenn er gewissermaßen schlechter war. Der gesunde Humor half den anspruchsvollen Schulstoff den meisten Studenten besser aufzusaugen, und die optimistischen Lehrer waren immer mehr beliebt.*